УДК 811.161.2'373.46:343.98

Є. В. Ковкіна

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТЕРМІНОЛОГІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ У ПЕРІОД XIII – XVII СТОРІЧ

Статтю присвячено аналізу особливостей розвитку термінології криміналістичних знань у період XIII – XVII століть. Визначено, що термінологія галузі криміналістичних знань на рівні її складу є досить специфічною, оскільки її основу становлять терміни загальних наук, а також споріднених дисциплін, на ґрунті яких розвинулася криміналістика. З'ясовано, що аналізований період насамперед пов'язаний із розвитком юридичної та судочинної спеціальної лексики. Відбувається поповнення спеціального словника юриспруденції на означення понять, що співвідносяться зі скоєнням різних злочинів, ув'язненням, винесенням вироку, оскарженням процесуального документа, амністією та ін. Головними репрезентантами української мови та джерельною базою дослідження цього періоду стають юридичні документи: дарчі і купчі грамоти, заповіти тощо.

***Ключові слова**: термін, термінологічна система, термінологія криміналістичних знань, спеціальна лексика, іншомовні запозичення.*

Kovkina, Y. Features of the development of criminalistics terminology during the 13th–17th centuries. *This article analyzes the development of terminology within the field of forensic knowledge during the 13th–17th centuries. It is established that the terminology of this field is quite distinctive in its composition, as it is based on terms derived from general sciences and related disciplines–the very foundations upon which forensic science developed. The origins of terminology in the field of forensic knowledge can be traced back to the Old Rus' period (10th–12th centuries). The system of legal knowledge that existed during the Old Rus' era included a significant number of concepts related to criminal law. The princely and ecclesiastical statutes, decrees, and charters of this period already contained terms designating various types of crimes and punishments, as well as judicial proceedings and court officials.*

It has been established that the period from the 13th to the 17th centuries is primarily associated with the development of specialized legal and judicial vocabulary. The specialized lexicon of jurisprudence expanded to include terms denoting concepts related to the commission of a crime, the rendering of a verdict, imprisonment, the challenging of a judicial ruling, amnesty, and more. Literary and historical texts from this era are characterized by their diversity and heterogeneity; researchers note the concurrent use of Church Slavonic and Old Ukrainian, alongside "living language" elements–both native Ukrainian and borrowed.

Legal documents–such as deeds of gift, bills of sale, and wills–serve as the primary representatives of the Ukrainian language and the source material for research

https://doi.org/10.34142/23127546.2026.65.10

CC BY NC

into this period. The vocabulary of these Ukrainian documents is, naturally, distinctive. It is considerably more limited than the vocabulary found in the literary works of the preceding period–particularly those in the "high style," which bears the imprint of Byzantine-Bulgarian influence. However, in one respect, this vocabulary is indeed richer–specifically in terms of words that are either native Ukrainian or borrowed from Western languages. During this period in the development of the Old Ukrainian language, the influence of Church Slavonic remains quite palpable–in literary and polemical works, as well as in administrative and legal texts. In the latter, one can observe–as early as the beginning of the 17th century–frequent instances of borrowed words.

Thus, the specified period in the development of terminology within the field of forensic knowledge coincides with a rather complex and ambiguous historical phase in the evolution of Ukraine as a state, and of the Ukrainian scientific language in particular. We observe an enrichment of the Ukrainian scientific language through new lexical and stylistic resources–driven by developments in socio-political relations, science, technology, and the arts–as well as the incorporation of vernacular vocabulary into Ukrainian terminology, alongside the integration of new specialized terms of foreign origin.

Keywords: *term, terminological system, terminology of forensic knowledge, specialized vocabulary, foreign loanwords.*

Вступ

У сучасних реаліях термінологічні системи наукової сфери розвиваються стрімко, що пояснюється пануванням у науці й техніці масштабних глобалізаційних процесів, а це вимагає від фахівців стандартизації та уніфікації термінології, тобто її аналізу. М. С. Зарицький визначає дослідження як «цілеспрямоване і належним чином організоване вивчення об'єкта з метою виявити, витлумачити, оцінити й ужиткувати його позитивні властивості чи запобігти діям негативних властивостей» (Зарицький, 2004: 24). На сьогодні актуальним є ретельне вивчення історії розвитку терміносистем окремих галузей науки. Термін як слово спеціальної сфери пізнання відображає результати пізнавальної діяльності людини, а також фіксує професійно-наукові знання. За функційним призначенням термін має лаконічно, точно й однозначно позначати фахові поняття, а також слугувати лексичним маркером для розпізнавання цих понять у фаховій мові.

Криміналістика як самостійна наука виокремилася у другій половині XX століття. Вона бере свій початок із глибин правознавства, кримінального процесу, судочинства й оперативно-розшукової

діяльності. Термінологія сфери криміналістичних знань має своєрідний склад. Специфічність її термінологічного апарату виявляється в тому, що основу становлять терміни загальних наук, а також споріднених дисциплін, на ґрунті яких розвинулася криміналістика, а саме: юридичної, правознавчої, судочинної та слідознавчої сфер, що стихійно увійшли до термінологічного складу галузі криміналістичних знань і на сучасному рівні розвитку термінології криміналістики становлять основний масив її термінів.

Мета наукової розвідки – з'ясувати історію формування термінології криміналістики у період XIII ст. – XVII ст. Це має значення для подальшого унормування, стандартизації та систематизації означеної терміносистеми. Досягнення поставленої мети визначається вирішенням таких **завдань**: сформувати репрезентативну вибірку історико-правових джерел досліджуваного періоду; виявити та вилучити з обраних текстів терміни, терміносполучення та спеціальну лексику, що входять до сучасної терміносистеми криміналістики; проаналізувати семантику термінів, простеживши зміни змісту окремих правових понять від XIII до XVII століття.

Матеріалом дослідження є юридичні документи: різні види дарчих, купчих грамот, заповітів тощо. Дібрані з офіційних освітніх, професійних і наукових платформ.

Методи дослідження

Для вирішення окреслених завдань застосовано комплекс загальнонаукових і лінгвістичних методів, що становлять методологійне підґрунтя дослідження, а саме: метод суцільної вибірки (застосовується для вилучення з текстів пам'яток лексичних одиниць, що номінують криміналістичні поняття); контекстуальний аналіз (вивчення терміна в межах конкретного текстового фрагмента); історико-семасіологічний метод: дослідження семантичних процесів у терміносистемі (звуження, розширення або зміна значення слів протягом чотирьох століть).

Виклад основного матеріалу

Зародження термінології сфери криміналістичних знань сягає давньоруської доби X–XII століть. Система правових знань, що існувала у давньоруську добу, містила і значну кількість криміналістичних

понять. Важливі свідчення формування сфери криміналістики містяться в таких пам'ятках, як «Слово про Закон і Благодать» Іларіона Київського, створене приблизно у 1037–1050 роках, Ізборники 1073 і 1076 років, пам'ятки давньоруського перекладного письменства, створені для чернігівського князя Святослава Ярославича, відомі також як Ізборники Святослава, а також «Правда Руська» і «Повість временних літ» та інші.

Князівські церковні устави, укази та грамоти цього періоду вже фіксували терміни на позначення видів злочинів, видів покарань, а також судочинства й судових посадових осіб (Артикуца, 2009: 49). Н. В. Артикуца наголошує, що «в добу Київської Русі слова «*правьда*», «*право*», «*судъ*», «*законъ*» були багатозначними і передавали складні абстрактні поняття різних галузей суспільного життя (моральності, правової діяльності, релігії)» (Артикуца, 2009).

Історично формування термінологічної підсистеми криміналістики розподіляють на кілька періодів: I період: X ст.– XII ст.; II період: початок XIII ст. – XVII ст.; III період: початок XVIII ст. – до 1919 року; IV період: з 20-х років XX ст. – до 1990 року; V період: з 1991 року – до сьогодні.

Другий період дослідники пов'язують насамперед із розвитком юридичної та судочинної спеціальної лексики. Відбувається поповнення спеціального словника юриспруденції означеннями понять, пов'язаних зі скоєнням різних видів злочину, «винесенням вироку, ув'язненням, оскарженням судової ухвали, амністією», наприклад: *суд, суддя, скарга, юрисдикція* (походить з латинської мови і означає «судочинство»), *арешт, карцер* (Винник та ін., 1983: 491) тощо.

Історично цей період припадає на так званий «литовський період», у часи створення Великого князівства Литовського (1236–1795), до якого разом із територіями сучасної Литви й Білорусі входили й землі більшої частини України: Київщини, Переяславщини, Чернігівщини, Волині, а також північно-східного Поділля. Культура Великого князівства Литовського відрізнялася неоднорідністю: правувала руська мова поряд із християнським православ'ям, проте в XVI відбулися зміни – у більшості використовувалися польська мова й сповідувався католицизм. У той же час Галичина й південно-західне Поділля були захоплені Польщею, частина подільських і галицьких земель (Буковина) відійшла до Молдавського князівства, Закарпаття – до Угорщини.

Політична, економічна й культурна роз'єднаність українських земель не сприяла виробленню єдиної літературної мови. Власне, українська мова зазнає впливу таких литовської, польської, чеської, білоруської та інших мов, що відбивається як на лексичному, так і на фонетичному рівні.

Літературні та історичні пам'ятки цього часу відрізняються строкатістю, неоднорідністю, оскільки дослідники відзначають одночасне вживання церковнослов'янської та староукраїнської мов поряд із «живомовними елементами» як українськими, так і запозиченими. Головним репрезентантом української мови і джерельною базою дослідження цього періоду стають юридичні документи: дарчі і купчі грамоти, заповіти тощо. «Їхня мова – це колишній «низький» стиль літератури Київської Русі. Проте ця мова, як губка, вбирала в себе місцеві українські і засвоєні іншомовні елементи, все далі відходячи від церковнослов'янської традиції» (Русанівський, 2001).

Лексичний склад українських грамот відзначається специфічністю. Лексика літературних творів попереднього періоду, на який вплинув візантійсько-болгарський стиль, значно багатша. Поряд із тим, лексичний склад українських грамот уміщую більшу кількість власне українських і запозичених із західних мов лексем. Наприклад, у мовному складі грамот простежується розширення кола значень слова *вина*: «якщо в давньоруський період воно означало «*провину, звинувачення, пеню*», то в названих джерелах це слово набуває ще ряду термінологічних значень – «*грошовий штраф*», «*судова справа*», «*оплата за суд*», «*позичені гроші, борг*»» (Русанівський, 2001).

Щодо криміналістичних спеціальних слів, які містилися у вказаних джерелах, то визначено, що паралельно із вживаними раніше *зброя, грабити*, *судити*, а також вже застарілими на той період лексемами *везете* (тюрма, в'язниця, темниця), *везень* (ув'язнений, арештант, невільник, полонений), *мордыр* (убивця, душогуб), *послушенство* (послух, покора; юрисдикція), *потвар* (наклеп, наговір, обмова), *приправа* (зброя, озброєння) та ін., використовуються й слова іншомовного походження. Це, наприклад, латинізми, германізми і власне західнослов'янізми. Наприклад: *істець*: «*А рубежя не чити промежи себе на ѡбе стороны, ,<…>, знати истцю истця*» (Ізборник), *зрада (ст.-ч. zrada, ст.-п. zdrada)*. Простежується також і вплив білоруської мови: термін *нѧтство (ятьство)* на означення стану позбавлення волі тощо.

Із кінця XIV ст. починається формування судової системи у спеціальну структуру, якої не було ні в Київській Русі, ні в Галицько-Волинському князівстві. Роль найвищої інстанції починає виконувати великокнязівський суд, який характеризувався такими ознаками: одноосібність, необмежена компетенція, можливість розглядати будь-які за видом справи. Наведене допомагало заповнити наявні на той період прогалини в історико-правовому знанні.

Значну роль у вивченні як судової системи, так і мовного тезаурусу вказаної галузі знань того часу відіграє дослідження «Судебника Казимира Ягайловича» 1468 року. Означений Судебник був першою спробою створення єдиного кодексу правил і законів для всієї держави. «Мова Судебника як зразок актової мови Литовсько-Руської держави XV ст. має близькість до мови Правди Руської, з якої до Судебника було взято багато термінів і понять» (Ковальова, 2009: 3–9).

Простежується вжиток таких спеціальних галузевих слів, що використовувалися для позначення понять, які зараз входять до термінології сфери криміналістичних знань: «*тать* (імен.) – злодій, *удел* (імен.) – співучасть, *узвесити* (дієсл.) – повісити, стратити через повішення, *знатникы* (імен.) – вагомі докази, *досмотрети* (дієсл.) – розглянути, розслідувати, *урядити* (дієсл.) – винести постанову, вирішити» та ін. (Ізборник). Наведені лексеми наразі є архаїзмами та в сучасній термінологічній системі криміналістичних знань не використовуються.

Ще однією питомою пам'яткою аналізованого періоду становлення спеціальної лексики, з точки зору дослідження становлення терміносистеми криміналістики, є «Нягівські повчання» («Нягівська Постила»), дотовані серединою XVI ст. Простежуються у їхньому тезаурусі такі терміни: *миловать*, *изогнаніє*, *издавця* на позначення зрадника, *кортань* – покарання. У складі лексики фіксується значна кількість слів, утворених від угорських термінів «*бѢзентовати* – свідчити, доводити (уг. Bizonýsit) *бѢзоншакъ* – свідок», уг. bizonyság; *Ѣнтетовати* – карати, уг. büntet; *гаталомъ* – влада, зловживання владою, уг. hatalom» (Русанівський, 2001).

Визначене дає підстави встановити, що окреслений період розвитку староукраїнської мови зазнавав помітного впливу церковнослов'янської мови не лише в художній, полемічній літературі, а й в офіційно-діловій. У діловому мовленні фіксується збільшення

використання запозичених лексем, наприклад, ще на початку XVII ст. спеціальне слово *справа* починають активно уживати у складі термінологічного словосполучення – справа кримінальна (від латинського терміна criminalis «злочинний»), яке закріплюється в широкому вжитку лише у 70–90-ті роки XVII ст. (Винник та ін., 1983: 493)

Названий період відзначається значним впливом інтернаціоналізації термінології права, юриспруденції, судочинства, а разом із ними й криміналістичної галузі знань, якої зазнали всі європейські мови, зокрема й східнослов'янські. Специфічний розвиток української термінології спричиняється впливом російської, білоруської, польської мов, через які український термінологічний словник поповнюється такими запозиченими латинськими термінами, як *апеляція, екзекуція, арешт, карцер, інстанція* (від латинського instantia – наполегливість, що означає лист із проханням до верховного правителя). Термін *декрет* зі значенням рішення: постанова майже витісняє з ужитку лексему *вирок*; із середини XVIII ст. лексема *ордер*, що в перекладі означає порядок, на позначення письмового розпорядження замінює спеціальну назву *універсал.* Латинське слово *document* починає вживатися як назва важливих юридичних паперів.

Отже, вказаний період розвитку термінології сфери криміналістичних знань припадає на досить складний і неоднозначний історичний період розвитку України як держави загалом і української наукової мови зокрема. Відзначаємо збагачення української наукової мови новими лексичними та стилістичними засобами, що продукується розвитком суспільно-політичних відносин, науки, техніки й мистецтва, а також освоєнням українською термінологією народнорозмовної лексики поряд із входженням до її складу нових спеціальних слів іншомовного походження.

Висновки

Історичний період від XIII до XVII ст. репрезентує становлення й розвиток юридичної та судочинної спеціальної лексики. Аналіз «Судебника Казимира Ягайловича» 1468 року та «Нягівських повчань» середини XVI ст. засвідчує функціювання лексем на позначення понять, пов'язаних зі скоєнням злочину, винесенням вироку, ув'язненням й амністією. Поряд із загальномовними словами *зброя, грабити, судити* та застарілими лексемами *миловать, изогнаніє, везете* (тюрма),

везень (ув'язнений), *мордыр* (убивця), *послушенство* (покора), *потвар* (наклеп, наговір, обмова), *приправа* (зброя, озброєння), *издавця* (зрадник) у досліджуваних пам'ятках засвідчено іншомовні запозичення, зокрема латинізми, германізми та західнослов'янізми. Серед них – польські *істець, зрада* (ст.-ч. *zrada*, ст.-п. *zdrada*), угорські *кортань* (покарання), *бѢзентовати* (свідчити), *бѢзоншакъ* (свідок), *бѢнтетовати* (карати), *гаталомъ* (влада) та ін.

Отже, лексичний склад історико-правових джерел засвідчує не лише розвиток спеціальної лексики, а й активне поповнення її іншомовними елементами, що відображають становлення правової термінології та міжмовні контакти відповідного періоду. Проведена розвідка дає підстави стверджувати, що еволюція і трансформація української спеціальної лексики криміналістичних знань в окрему терміносистему – це своєрідний і довготривалий процес, зумовлений багатьма чинниками: від особливостей розвитку літературної мови до історичних подій, що відбувалися на теренах українських земель. На сьогодні маємо національну термінологічну фахову систему, яка ще перебуває на стадії трансформації, стандартизації та унормування.

Перспектива дослідження полягає у подальшому поглибленому вивченні формування української термінологічної системи криміналістичної сфери з точки зору історичного становлення її складу; виробленні рекомендацій щодо впорядкування, ретельного внормування й стандартизації означеного тезаурусу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Артикуца**, Н. В. (2009). Законодавчі терміни та їх визначення. *Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки*, *90,* 39–44. Узято з https://ekmair.ukma.edu.ua/items/a9962357-89e6-4bcf-9703-a327d9a666c8. 2. **Василькова**, Л. (2001). Лексика на позначення правових відносин. *Українська термінологія і сучасність, IV,* 34–37. 3. **Зарицький**, М. (2004). *Актуальні проблеми українського термінознавства.* Київ: ІВЦ «Видавництво «Політехніка»; ТОВ «Фірма «Періодика». 128 с. 4. ***Ізборник****. Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації.* Узято з http://litopys.org.ua/. 5. **Іларіон** Київський. Слово про Закон і Благодать (Крекотеня В., перекл.). Узято з http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm. 6. **Винник**, В. О., Горобець, В. Й. & Карпова, В. Л. (1983). *Історія української мови. Лексика і фразеологія.* Київ: Наукова думка. 7. **Ковальова**, С. Г. (2009). *Судебник великого князя Казимира Ягайловича.* Узято з http://lib.chdu.edu.ua. 8. **Кузмічов**, В. С. & Прокопенко, Г. І. (2001). *Криміналістика.* Київ: Юрінком Інтер. 9. **Русанівський**, В. (2001). *Історія української літературної мови.* Узято з http://litopys.org.ua/rusaniv/ru.htm.

REFERENCES

1. **Artykutsa**, N. V. (2009). Zakonodavchi terminy ta ikh vyznachennia [Legislative terms and their definitions]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Yurydychni nauky – NaUKMA Research Papers: Law, 90,* 39–44. Retrieved from https://ekmair.ukma.edu.ua/items/a9962357-89e6-4bcf-9703-a327d9a666c8 [in Ukrainian]. 2. **Vasylkova**, L. (2001). Leksyka na poznachennia pravovykh vidnosyn [Vocabulary for designating legal relations]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist – Ukrainian Terminology and the Present Day, IV,* 34–37 [in Ukrainian]. 3. **Zarytskyi**, M. (2004). *Aktualni problemy ukrainskoho terminoznavstva [Current problems of Ukrainian terminology].* IVTs «Vydavnytstvo "Politekhnika"»; TOV «Firma "Periodyka"» [in Ukrainian]. 4. **Izbornyk.** (n.d.). *Istoriia Ukrainy IX–XVIII st. Pershodzherela ta interpretatsii [History of Ukraine 9th-18th centuries. Primary sources and interpretations].* Retrieved from http://litopys.org.ua/ [in Ukrainian]. 5. **Ilarion** Kyivskyi. (n.d.). Slovo pro Zakon i Blahodat [Sermon on Law and Grace] (V. Krekoten, Transl.). Retrieved from http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm [in Ukrainian]. 6. **Vynnyk**, V. O., Horobets, V. I., & Karpova, V. L. (1983). *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia [History of the Ukrainian language. Vocabulary and phraseology]*. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian]. 7. **Kovaliova**, S. H. (2009). *Sudebnyk velykoho kniazia Kazymyra Yahailovycha [The Law Code of Grand Duke Casimir Jagiellon]*. Retrieved from http://lib.chdu.edu.ua [in Ukrainian]. 8. **Kuzmichov**, V. S., & Prokopenko, H. I. (2001). *Kryminalistyka [Criminalistics].* Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian]. 9. **Rusanivskyi**, V. M. (2001). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of the Ukrainian literary language].* Retrieved from http://litopys.org.ua/rusaniv/ru.htm [in Ukrainian].

Ковкіна Євгенія Володимирівна – кандидат філологічних наук, завідувач лабораторії Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України; вул. Золочівська, 8а, м. Харків, 61177.

E-mail: evkovkina@gmail.com

https://orcid.org.0000-0001-8693-9868

Kovkina, Yevheniia – Candidate of Philological Sciences, Head of Laboratory at the National Scientific Center "Honored Professor M. S. Bokarius Institute of Forensic Examinations" of the Ministry of Justice of Ukraine; 8a Zolochivska St., Kharkiv, 61177.

Дата першого надходження статті до видання – 28 вересня 2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування – 15 жовтня 2026 р.
Дата публікації статті у виданні – 20 листопада 2026 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Ковкіна Є. В. Особливості розвитку термінології криміналістики у період XIII – XVII сторіч. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2026. Вип. 65. С. 114–122. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2026.65.10

APA: Ковкіна, Є. В. (2026) Особливості розвитку термінології криміналістики у період XIII – XVII сторіч. *Лінгвістичні дослідження, 65,* 114–122, DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2026.65.10